

Sanavarastoa kartuttamassa: sanaston oppiminen ja sanavaraston merkitys luetun ymmärtämisessä

Jenni Alisaari & Raisa Harju-Autti

Luetun ymmärtäminen on sitä sujuvampaa, mitä paremmin lukija hallitsee tekstissä käytetyn sanaston. Sanastoa taas voi kasvattaa lukemalla, mutta usein sanaston systemaattinen harjoittelu on tarpeen ja tukee luetun ymmärtämisen kehittymistä. Viime aikoina otsikoihin ovat nousseet suomalaisten lukutottumusten muuttuminen ja lukutaidon heikentyminen sekä sitä kautta selkokielisen materiaalin tarpeen lisääntyminen. Erityistä huolta on herättänyt poikien lukutaidon taso ja kielenoppijoiden mahdollisuudet selviytyä vaativalta lukemista edellyttävästä koulutyöstä. Uusimmissa peruskoulun (Opetushallitus 2014) ja lukion opetussuunnitelmien perusteteksteissä (Opetushallitus 2019) painotetaan kielitietoisuuden merkitystä koulutuksellisen oikeudenmukaisuuden toteutumisen edistämiseksi. Kielitietoisuudessa yksi keskeisimmistä seikoista on tietoisuuden kiinnittäminen siihen, millaista kielitaitoa eri oppiaineiden tunneilla tarvitaan, ja toisaalta miten oppijoita kasvatetaan kehittämään kielitaitoaan arjen kielestä kohti opiskelukielitaitoa ja eri oppiaineiden kieltä. Tässä tehtävässä sanaston hallinta nousee tässä tärkeään rooliin.

Sanaston kasvattamiseen on kiinnitettävä tietoisuutta kaikkilla oppitunneilla. Sanavaraston rikastaminen kuuluu jokaisen opettajan tehtäviin, ja jokainen meistä on kielellinen malli. Perinteisesti sanastojen opettaminen on usein liitetty kieliaineiden opettajien tehtäviin, mutta uusien opetussuunnitelmien myötä laajempi vastuu ja kielitietoiset toimintatavat kuuluvat jokaiselle opettajalle: Kielellisesti vastuullisessa pedagogiikassa (Alisaari, Korpela & Pihlava 2016; Lucas & Villegas 2011; 2013) jokainen opettaja kantaa vastuuta jokaisen oppijan, myös syntyperäisten suomenpuhujien, kielitaidon kehittämisestä, tietää, miten kieltä ja siihen liittyen myös sanoja opitaan, ja tunnistaa kielenkäyttöön liittyvät haasteet sekä osaa käyttää sopivia menetelmiä kielellisten haasteiden selättämiseen. Lisäksi kielellisesti vastuullinen opettaja osaa myös hyödyntää oppijoiden monikielisyttä ja tietoa eri kielistä hyödykseen sanaston opettamisessa.

Sanastoa aktiivisesti kasvattamalla helpotetaan oppijoiden taakkaa luetun ymmärtämisessä. Kun lukemisesta tulee sujuvampaa, myös lukemisesta innostuminen tulee todennäköisemmäksi. Lukemista on hyvä harjoitella itselle mielekkäillä teksteillä: jos mopon korjausopas kiinnostaa, sen lukemiseen on hyvä kannustaa. Samalla ruokitaan positiivista yhteyttä sanaston hallinnan, lukemisaktiivisuuden ja luetun ymmärtämistaitojen välillä.

SANASTON OPPIMINEN OSANA KAIKKIEN OPPIAINEIDEN OSAAMISTA

Sanojen osaaminen voi olla monenlaista ja eritasoista. Sanan osaaminen alkaa sen tunnistamisesta. Osaamisen lisääntyessä sanaa opitaan käyttämään jossakin tietyssä yhteydessä ja merkityksessä. Myöhemmässä vaiheessa sanaa opitaan käyttämään laajemmin eri yhteyksissä ja eri merkityksissä.

Sanoja opitaan pikkuhiljaa ja niiden oppiminen vaatii toistoa ja sanojen kohtaamista erilaisissa konteksteissa. Sanojen oppiminen vaatii kielellisesti rikkaassa ympäristössä toimimista ja erilaisille affordansseille eli kielellisten ainesten tarjoumille altistumista. Uusia sanoja opitaan siten, että oppija huomaa uuden sanan, joka huomaamishetkellä muuttuu tarjoumaksi. Opettajan tehtävä on auttaa oppijaa huomaamaan uusia sanoja ja pedagogisilla ja didaktisilla valinnoilla tukea oppijan kykyä reflektoida, analysoida, vertailla, opetella ja harjoitella uusia sanoja (Dufva 2013). Ringbomin (2007) mukaan sanojen tunnistaminen on helpompaa kuin tuottaminen ja osaaminen, ja siksi sanojen käyttöä on harjoiteltava aktiivisesti, jotta niiden muodot ja merkitykset jäävät muistiin ja oppija voi kasvaa passiivisesta sanojen tunnistajasta aktiiviseksi sanojen käyttäjäksi.

Nationin (2001) mukaan usein toistuvien sanojen oppimiseen kannattaa panostaa enemmän kuin harvemmin toistuvien sanojen oppimiseen. Toisaalta jos kyse on opiskelukielitaidosta, pysyäkseen täysipainoisesti osallistumaan opiskeluun, on hallittava myös harvemmin esiintyvää sanastoa. Näin ollen opiskelukielitaidon ja eri oppiaineiden kielen sanastoa on myös tietoisesti opeteltava. Esimerkiksi eri oppiaineiden tunneilla on tietoisesti kiinnitettävä huomiota sanaston oppimiseen, sillä ei voida pitää itsestäänselvyytenä, että edes syntyperäiset suomenpuhujat osaisivat oppiainekohtaiset termit (esim. yhteiskuntaopissa esiintyvä *suhdannetyöttömyys*) tai opiskelukielitaidon kaikki haasteelliset ilmaisut (esim. *kalteva*, *ominaisuus* tai *havitella*). Toisen kielen oppimisen menetelmiä on tarpeen hyödyntää myös oppiainekohtaisten termien opetteluissa (Lahti, Harju-Autti & Yli-Jokipii 2020).

Käytännön tason kielitietoisessa oppituntityöskentelyssä sanojen mieleen painamista voidaan helpottaa esimerkiksi esittelemällä sanoja erilaisissa konteksteissa, pitämällä huolta sanojen toistumisesta sekä opettamalla sanojen synonyymeja ja vastakohtia. Lisäksi sanojen opettamisen yhteydessä on hyvä yhtäältä tarkastella sanoja yksityiskohtaisesti mutta toisaalta myös osana laajempia asiakokonaisuuksia. Esimerkiksi van Lier (1996) on kuvannut kielen opettamisessa hyödynnettävän *scaffoldingin* eli tuen kuusivaiheisena prosessina, jossa opettajan on huolehdittava

1. harjoittelun jatkuvuudesta,
2. kontekstisidonnaisesta tuesta,
3. oppijoiden kannustamisesta,
4. oppijoiden välisestä vuorovaikutuksesta,
5. oppijan itseohjautuvuuden vahvistamisesta ja
6. sujuvuuden (*flow*) luomisesta.

Tämä prosessi on sovellettavissa erinomaisesti sanojen opetteluun.

ERILAISIA MENETELMIÄ SANOJEN OPETTELUUN

Kuten jo aiemmin totesimme, sanavaraston määrä heijastelee luetun ymmärtämisen sujuvuutta. Tämän vuoksi sanaston kasvattamiseen on kiinnitettävä erityistä huomiota. Sanastoa voi opetella monin eri keinoin, ja oppijoille kannattaakin tarjota kokemuksia erilaisista menetelmistä, jotta kukin voi löytää itselleen parhaiten sopivan keinon oppia uusia ilmaisuja. Kielten opettajilla on usein hyviä vinkkejä siihen, miten sanastoa kannattaa harjoitella, ja vinkit ovat sovellettavissa kaikkiin oppiaineisiin. Esimerkiksi kielten oppitunneilla usein käytetyt sananselityspelit sopivat hyvin vaikkapa luonnontieteiden termien harjoitteluun. Sanavaraston kartuttamisessa oppijoita on kuitenkin myös kannustettava itsenäiseen työskentelyyn sanojen ja niiden merkitysten mieleen painamiseksi. Koska uusien ilmaisujen oppiminen vaatii aikaa ja toistoja, sanoja kannattaa antaa hyvin perinteisinkin keinoin kotona harjoiteltaviksi, joskin opeteltavat sanat pitää valita huolella ja oppijoiden motivointi niiden harjoitteluun on tärkeää. Tässä on kuitenkin ehdottomasti vältettävä pitkien, irrallisten sanalistojen opettelua. Koulussakin ilmaisuja kannattaa kerrata ja seurata niiden oppimista erilaisin, innostavin menetelmin. Seuraavassa esitämme muutamia erilaisia ideoita sanaston harjoitteluun ja kertaamiseen.

Skaalasanat: Sanaston hallintaa kannattaa kasvattaa miettimällä esimerkiksi lähellä toisiaan olevien adjektiivien suhteita toisiinsa. Esimerkiksi voidaan pohtia, mihin järjestykseen laitettaisiin seuraavat sanat: *iloinen, ilahtunut, onnellinen, riemastunut ja hyväntuulinen*.

Sanakaksoset: Pohditaan osittain synonyymisten sanojen suhteita toisiinsa ja mietitään niiden käyttötarkoituksia ja rajoitteita. Tarkoituksena on siis tarkastella sanoja, jotka toisaalta toimivat toistensa synonyymeina, mutta kaikkia vaihtoehtoja ei kuitenkaan voi käyttää kaikissa yhteyksissä. Esimerkkinä tällaisista sanoista on sanapari *painava* ja *raskas*. Laukku voi olla kumpaa vain, mutta päivää ei voi kutsua painavaksi. Lisäksi taitava sanankäyttäjä tietää, miten sanat yhdistyvät toisiinsa: esimerkiksi talo on *korkea* mutta ihminen on *pitkä*.¹

Kameleonttisanat: Hyvä sanastonhallinta pitää sisällään myös kyvyn tunnistaa kameleonttisananoja¹ eli sanoja, jotka merkitsevät eri asioita lauseyhteydestä riippuen. Esim. *neuvottelu, köysi, hame* ja *opettaja* voivat kaikki olla *tiukkoja* mutta niillä on kuitenkin hyvin eri merkitykset erilaisissa käyttöyhteyksissä. Näitä eri merkityksiä kannattaa tarkastella erilaisin lause-esimerkein.

Sanastus harrastuksena: Oppijoita kannattaa rohkaista keräämään itselle uusia ilmaisuja muistiin joko sähköisesti esimerkiksi puhelimen muistiinpanoihin tai joko oppiaineiden yhteydessä tai vaikkapa kokonaan erilliseen sanastusvihkoon. Esimerkiksi historian tunnilla uuteen ilmaisuun törmätessä kyseinen ilmaisu kirjoitetaan muistiin ja siihen haetaan selitys joko itse tai pyydetään opettajalta tähän apua. Oppijoita voi neuvoa keräämään esimerkiksi yhden uuden sanan kultakin oppitunnilta, tai he voivat määritellä itse itselleen sopivan päivittäin opeteltavan sana-annoksen. Lisäksi oppijoita kannattaa kehottaa soveltamaan opeteltavia uusia sanoja sopivissa asiayhteyksissä. Sanoista voi tehdä myös mieliekarttoja, kortteja tai sanatauluja oppilaan mieltymysten mukaisesti. Oppiainerajat ylittävää yhteistyötä voi tässä yhteydessä olla myös taito- ja taideaineiden kanssa.

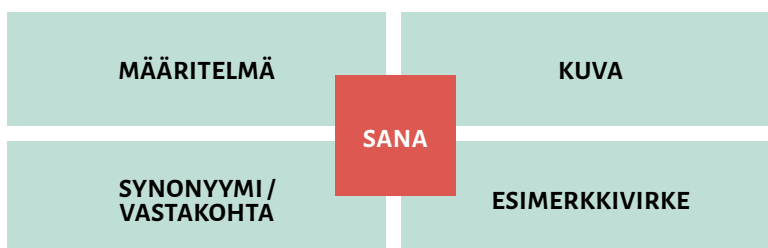
¹ Idea Katja Hakalalta, henkilökohtainen tiedonanto.

Luokan sanaseinä: Luokassa voidaan ryhmitellä sanoja ja ilmaisuja erivärisille papereille seinätiloja hyödyntäen. Sanojen ryhmittelyyn voidaan käyttää erilaisia perusteita: sanat voidaan järjestää joko teemoittain (*nisäkkäät, keskiaika, demokratia* jne.) tai sanaluokittain (verbit punaiselle paperille, substantiivit siniselle jne.). Sanoja voidaan pitää esillä vaihtelevia aikoja, kuitenkin aina vähintään sen aikaa, kun ne ovat aktiivisesti käsitellyssä. Näin oppilailla on koko ajan nähtävillä oppimisen kohteena olevia ilmaisuja visuaalisten tarjoumien muodossa.

Yhteiset ratkaisut ja selitykset: Sosiokonstruktivistisen oppimiskäsityksen mukaan tietoa rakennetaan ja tuotetaan yhdessä. Tätä ajattelua voi hyödyntää myös sanaston käsittelyssä. Opetusryhmässä kannattaa keskustella ilmaisuista ja niiden merkityksistä, ja valmiiden opettajan tuottamien tai tietoteksteistä kopioitujen määritelmien sijaan vastauksia on hyvä kysellä opetusryhmältä. Vertaisilta oppiminen on nimittäin usein tehokkaampaa kuin opettajalta oppiminen (Ullah, Tabassum & Kaleem 2018). Usein vertaiselta saatu sanan selitys on myös kielellisesti lähempänä oppijan omaa kielenkäyttötasoa kuin opettajan tarjoama selitys, jolloin oppiminen tapahtuu varmemmin lähikehityksen vyöhykkeellä, ja samalla sanan selittäjä harjoittelee omaa sanankäyttöään. Sananselitys on vertaisoppimisen muotona oiva keino harjoittaa myös laaja-alaisia osaamistavoitteita (Opetushallitus 2014), ja pelillisemmän version harjoituksesta saa helposti esimerkiksi *Alias*-sananselityspeliä mukaillen.

Ristisanatehtävät: Oppijat voivat itse tuottaa opiskeltavan aihealueen sanaston ristikoita selityksineen. Ristikon laatiminen pari- tai ryhmätyönä soveltuu esimerkiksi opiskeltavan kappaleen termien kertaamiseen, jolloin koko kappaleen sisällöt tulevat käytyä läpi kuin huomautta.

Sanaruudukko: Oppijoiden kanssa voi kerätä sanoja sanaruudukkoon seuraavan Kuvion 1 mallin mukaan (Cummins & Early 2015). Keskelle ruudukkoa kirjoitetaan uusi sana suomeksi ja myös mahdollisesti jollakin muulla oppijan osaamalla kielellä. Sanan ympärille sijoitetaan sanan määritelmä yhteen ruutuun, toiseen ruutuun sen mahdollisia synonyymeja tai vastakohtia, kolmanteen ruutuun kuva, mikäli se on mahdollista, ja neljännessä ruudussa kirjoitetaan esimerkkivirke, jossa sanaa käytetään. Ruutujen täyttämässä annetaan oppijoiden olla aktiivisia, ja valmiiden määritelmien kopioimista kannattaa välttää. Mikäli kuva tai synonyymi/vastakohta eivät ole mahdollisia, voidaan näihin ruutuihin keksiä myös sanaan liittyviä yhdyssanoja tai lähikäsitteitä.

Kuvio 1. Oppijoiden kanssa voi kerätä uusia sanoja sanaruudukkoon (Cummins & Early 2015)

Päivän virke: Valitaan jostakin yhdessä käsiteltävästä tekstistä virke syvempään tarkasteluun. Virke voi olla mistä tahansa oppiaineesta. Virkettä lähdetään tarkastelemaan esimerkiksi siitä näkökulmasta, mitä virkkeen sanat merkitsevät tai mitä kielen rakenteita tai kieliopillisia ilmiöitä virkkeessä esiintyy. Virkkeen kannattaa olla sellainen, joka sisältää keskeisiä opeteltavia asioita, on sanastoltaan tai rakenteiltaan haastava ja mielenkiintoinen, ja ikään kuin vaatii lähempää tarkastelua. (Cummins & Early 2015.)

Sanojen päättely tekstistä: Oppijoille voi antaa heidän lukutaitotasoaan haastavamman tekstin, jonka lukemiseen ja ymmärtämiseen vaaditaan pinnistelyä. Oppijoita rohkaistaan päättelemään heille uusien ilmaisujen merkityksiä tekstistä siinä lannistumatta. Tässä tapauksessa on kuitenkin syytä huomioida oppijoiden yksilölliset lukutaitoerot: sama teksti ei sovellu kaikille. Erityisesti tässä harjoituksessa aiemmin tekstissä kuvattu *scaffolding* ja sen kuusi vaihetta vaativat opettajalta pedagogista pelisilmää.

Pelillisyyden hyödyntäminen oppimisessa: Pelilliset elementit oppimisen edistämiseksi ovat yhä suosituimpia (Aurava 2018). Vieraiden kielten ja ruotsin oppiaineissa pelillisuus yhdistetään usein sanaston harjoitteluun ja kertaamiseen. Mobiilisovellukset, kuten vaikkapa *Kahoot!* ja *Quizlet* ovat helposti opetuskäyttöön taipuvia. Kielitietoisuuden kasvattamiseksi *Kahoot!*-visan voi laatia esimerkiksi synonyymi- ja antonymipeleiksi myös suomea ensikielensä puhuville oppilaille. Samoin eri oppiaineiden sanastoa voidaan harjoitella pelillisesti.²

SANAVARASTOA KARTUTTAMAAN

Sanavaraston kartuttaminen on osa kielitietoista toimintakulttuuria. Nykyisin ei voi välttyä uusiin sanoihin törmäämiseltä. Minkä suomen kielen sanan olet itse oppinut viimeksi? Ovatko *ruokakoira* ja *roskajuoksu* jo sinulle tuttuja? Tunnetko ketään *influensseria*? Käyttääkö joku heistä *monomeikkiiä*? Tiedätkö, missä yhteydessä *pinkkiveroa* maksetaan? Mikä on sinun henkilökohtainen *puna-aikasi*? Kotimaisten kielten keskuksen (Kotus) ”Sanapöimintoja 2019” -sivusto³ tarjoaa uutta opeteltavaa jokaiselle kielenoppijalle - eli meille kaikille. Kielitoimiston sanakirjassa on yli 100 000 hakusanaa. Oppijoita on hyvä opastaa tämän, kuten muidenkin sanakirjojen käyttöön.

Luetun ymmärtäminen vaatii usein erittäin tarkkaa sanojen merkitysten ja niiden käyttöyhteyksien tuntemista. Sanojen merkityksen tuntemista helpottaa sanarunkojen sekä sanojen päätteiden ja taivutusmuotojen tunnistaminen, ja lisäksi on hyvä oppia tunnistamaan, missä yhteydessä jokin sana toimii, missä taas ei. Tämän vuoksi oppijoita on hyvä ohjata suhtautumaan kriittisesti muun muassa konekäännösohjelmien antamiin tuotoksiin. Verkkosanakirjojen hyödyntäminen on nykypäivää, mutta niiden sujuvaan käyttöön tarvitaan analyttistä lukutaitoa ja kielitajua, joita ei voi harjoittelematta saavuttaa. Harjoittelu on tarpeen oppijan kielitaustasta riippumatta - syntyperäinenkin koulun opetuskielen puhuja on säännöllisesti uusien ilmaisujen edessä. Tämän vuoksi opettajan tulee antaa säännöllisesti esimerkkejä opiskelukielitaidon käyttämisestä ja muistuttaa puhutun kielen ja kirjoitetun kielen eroista. Jotta jokaiselle oppijalle taataan yhdenvertainen mahdollisuus koulussa menestymiseen ja opintojen jatkamiseen tasolta

² <https://blogs.helsinki.fi/summamatiikka/files/2014/12/Matematiikka-alias.pdf>

³ https://www.kotus.fi/sanakirjat/kielitoimiston_sanakirja/uudet_sanat/vuoden_sanapöiminnot/sanapöimintoja_2019

toiselle, kielitaidon kehittämiseen on kiinnitettävä eksplisiittisesti huomiota ja tuotava kielitaidon osaamistavoitteet selkeästi ilmi myös oppijoille. Tämä koskee erityisesti opiskelukielitaidon sanaston oppimista kaikissa oppiaineissa.

Sanaston kasvattaminen voi olla hyvinkin mielenkiintoista ja kiehtovaa, vaikka vaatiikin systemaattista ja paneutunutta ohjausta ja lisäksi aikaa. Pelillistämisen keinoin sanastuharrastuksesta voi tehdä luokan yhteisen kilpailun, jossa esimerkiksi uusia sanoja eniten keränneet voivat valita seuraavat opittavat termit ja ilmaisut koko luokalle. Tärkeää on, että sanojen käyttöä harjoitellaan aidoissa puhumis- ja kirjoitustilanteissa.

LÄHTEET

- Alisaari, J., Korpela, M., & Pihlava, M. 2016. Maahanmuuttajataustaiset opettajat kielellisen ja kulttuurisen identiteetin tukijoina. *Kielikukko* 1/2016, 6-13. <http://www.parnet.fi/~finra/Kielikukko/Kielikukko%201%202016.pdf>
- Aurava, R. 2018. Peli ja leikki kansallisessa opetussuunnitelmassa. Tampereen yliopisto. *Pelitutkimuksen vuosikirja & Suomen Pelitutkimuksen Seura*. <http://www.pelitutkimus.fi/vuosikirja2018/peli-ja-leikki-kansallisessa-opetussuunnitelmassa>
- Cummins J. & Early M. 2015. Big ideas for expanding minds – Teaching English language learners across the curriculum. Don Mills: Rubicon.
- Dufva, H. 2013. Kognitio, kieli ja oppiminen: haudattu näkökulma. *AFinLA-E: Soveltavan Kielitieteen Tutkimuksia*, (5), 57–73. <https://journal.fi/afinla/article/view/8739>
- Lahti, L., Harju-Autti R. & Yli-Jokipii, M. 2020. Kielitietoisempaa aineenopettajuutta etsimässä – kielididaktiikkaa kaikkiin oppiaineisiin. Teoksessa K. Hahl & R. Hildén (toim.) *Kielididaktiikan katse tulevaisuuteen: Haasteita, mahdollisuuksia ja uusia avauksia kielten opetukseen*. Helsingin yliopisto: Suomen ainedidaktisen tutkimusseuran ainedidaktisia julkaisuja 2020, 31–56.
- van Lier, L. 1996. *Interaction in the language curriculum: Awareness, autonomy and authenticity*. London: Longman.
- Lucas, T. & Villegas, A. M. 2011. A framework for preparing linguistically responsive teachers. Teoksessa T. Lucas (toim.) *Teacher preparation for linguistically diverse classrooms: A resource for teacher educators*. New York, NY: Routledge, 55–72.
- Lucas, T. & Villegas, A. M. 2013. Preparing linguistically responsive teachers: Laying the foundation in preservice teacher education, *Theory into Practice* 52, 98–109.
- Nation, I. S. P. 2001. *Learning vocabulary in another language*. Cambridge Applied Linguistics. Cambridge: Cambridge University Press.
- Opetushallitus 2014. *Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteet*. Helsinki: Opetushallitus.
- Opetushallitus 2019. *Lukion opetussuunnitelman perusteet*. Helsinki: Opetushallitus.
- Ringbom, H. 2007. Actual, perceived and assumed cross-linguistic similarities in foreign language learning. Teoksessa O.-P. Salo, T. Nikula & P. Kalaja (toim.) *Kieli oppimisessa – Language in Learning*. Jyväskylä: Suomen soveltavan kielitieteen yhdistys AFinLA, 183–196.
- Ullah, I., Tabassum, R. & Kaleem, M. 2018. Effects of peer tutoring on the academic achievement of students in the subject of biology at secondary level. *Education Sciences* 8 (3), 112.